

A régi és az új

JÓKAI & JÓKAI

A *Károli Könyvek* sorozatban 2013-ban megjelent *Jókai & Jókai* című tanulmánykötet az egy évvel korábban, 2012. május 4–5-én Balatonfüreden, a Jókai Napok rendezvényeként megtartott konferencia előadásainak Hansági Ágnes és Hermann Zoltán által szerkesztett változatát tartalmazza. A balatonfüredi tanácskozás a 2004 decemberében, Jókai halálának századik évfordulója alkalmából rendezett révkomáromi szimpózium és az azt követő tanulmánykötet („*Mester Jókai*”. *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*, szerk. Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Bp., Ráció, 2005.) folytatása volt. Mindkét tanácskozás és kiadvány az utóbbi évtizedben megindult Jókai-újraolvasás folyamatában kíván érdemi szerepet vállalni.

A cégnévként ható kötetcím frappánsan összegzi egyrészt az újraolvasás folyamatának egyik legbonyolultabb aspektusát, az érvelés adott értelmezéstörténeti pillanatban való legitimálásának kérdését. Hiszen az utószó tanúsága szerint (is) a kötet tanulmányai két Jókaival szembesítik az olvasót: a régi, a tankönyvi „igazságok” Jókaija áll a kötetben szemben az elmúlt évtized egyre markánsabban megrajzolt „új” Jókai-portréjával. S noha az újraértelmezések kétségtelen és szükségszerű velejárója az „új igazságok” érvényesítésének tendenciája, a kötet szerzői és szerkesztői törekvésüket a jelentésadás műveletének megnyugtatóan önironikus mozzanatával, az értelmezői munka szituáltságának tudatosságával teszik szimpatikusabbá. Nyilvánvaló, hogy Jókai és a populáris kultúra, Jókai és a kortárs (értsd: 19. századi) világirodalom kapcsolatát taglaló értelmezések háttérében a médiaelméletnek és a komparatistikának az utóbbi évtizedek nemzetközi kutatásait is befolyásoló nagyhatású elgondolásai állnak, s a kötetben szereplő új értelmezések irányát és egyben korlátait is az elemzőknek az ugyanezen elméletek értékrendjéhez és téziseihez kötött pozícionáltsága szabja meg. A tanulmánykötet címe másrészt az utóbbi évek új Jókai-portréjának legmarkánsabb és egyben legizgalmasabb összetevőjére is utalni kíván. Ez a portré pedig a nemzet legnagyobb mesemondójában már az üzletembert, az írásaiból nemcsak megélni képes, de 19. századi kontextusban is példátlan karriert befutó szerkesztő-vállalkozó író is láttatni enged.

Noha több tanulmány egyértelműen domináns vezérelve a médiaelméleti és komparatistikai szempontú újraértelmezés, a kötet tartalmaz olyan írásokat is, amelyek nem illeszkednek az említett szemléleti keretbe, érthető módon, hiszen az eredetileg emlékkonferenciaként megrendezett tanácskozás is már sokféle iskolából érkező, különböző értelmezői habitusú szakember jelenlétével számolt. A szerkesztők azonban nem a kiemelt szempontok, hanem a kontextualista és a textualista értelmezések mentén alakították ki a tanulmánykötet felépítését. Az elméletek így nem meghatározó kötet szerkesztő elvként, hanem a tanulmánykötet koncepciója mögötti szemléleti keretként, a Jókai-újraolvasás általános elméleti háttereként és perspektívájaként funkcionálnak. A *Jókai-kontextusok* című első tanul-

mánycsoport így legalább három különböző szempontú kontextust rendel a Jókai-szövegek értelmezéséhez, míg a *Jókai-exegézisek* című alfejezetben, bár kontextusoktól itt is lehetetlen elvonatkoztatni, az elemzők a szorosabb értelemben vett szöveg-interpretációkra fektették a hangsúlyt.

A *Jókai-kontextusok* tanulmányainak központi kérdése, hogy a tengernyi Jókai-szakirodalom ellenére Jókai életművének milyen aspektusairól nem rendelkezünk még mindig érdemleges ismeretekkel, azaz milyen kontextusok vizsgálata vezethet új felismerésekhez a Jókai-újraolvasás folyamatában. A tanulmányok főként három szempontból adnak választ a kérdésre: a Jókai-műveknek a korabeli sajtó- és világirodalom, valamint a folklorisztika környezetében való újraértelmezése révén.

Szerzőnknek a 19. századi médiakultúrával, főként a napisajtóval való kapcsolatára, az életműnek médiaelméleti és -történeti kontextusban való sürgető vizsgálatára, arra tehát, hogy a Jókai-életmű megértésében a korabeli sajtó működési logikájának feltárása segíthet, Szajbély Mihály könyve (*Jókai Mór [1825–1904]*, Pozsony, Kalligram, 2010.) mellett az utóbbi években Hansági Ágnes több tanulmánya is felhívta már a figyelmet. Hansági jelen írásában is (*A Jókai-regények kontextusa. Európai regények a magyar piacon 1850 után*) a korabeli sajtókontextus elsődlegessége mellett érvel, a sajtó vizsgálata vihet ugyanis közelebb Jókai és a 19. századi világirodalom kapcsolatának megértéséhez is. A nemzetközi fordítás-recepció feltárása, Jókai forrásainak és regényei világirodalmi kapcsolatainak a vizsgálata régóta nagy adóssága a Jókai-kutatásnak. Az egykorú kritika (Gyulai, Péterfy) korszerűtlennek, megkésettnek vélte Jókai írásművészetét, mivel regényei nem feleltek meg a modern lélektani regény követelményeinek, kosellecki kifejezéssel, állítja Hansági, az egyidejű egyidejűtlenség jelenségét írták tehát le írásművésze kapcsán. Ennek a korabeli kanonizációnak a következményeként Jókai kizáródott a világirodalmi jelenségek párhuzamos vizsgálatából. Hansági a médiaelméleti és komparatistikai módszertan összekapcsolásával közelít Jókaihoz, és az irodalom meghatározó korabeli megjelenési közegének, az időszaki sajtó vizsgálatának szentel kitüntetett figyelmet tanulmányában. Szerinte saját művei mellett Jókai világirodalmi kapcsolatait is a korabeli sajtó kontextusában célszerű vizsgálni. Hansági javaslata tehát, hogy ne csupán a korabeli megjelenési környezetükből kiszakított regényeket, hanem a tárcaregényeket mint komparatistikai jelenségeket vonjuk a vizsgálat fókuszába, a tárcaregények ugyanis más regényekkel és más fordításirodalommal *együtt* és *azonos médiumban* jutottak el a korabeli irodalom-fogyasztó közönséghez.

A fordításrepció feltáratlanságának egyik következménye, hogy Jókai nemzetközi ismertségének mértékével kapcsolatosan is alig rendelkezünk érdembeli ismeretekkel. Imre László tanulmánya (*Csehov Jókai-imitációja*) a kortárs orosz recepció egyik izgalmas példájára hívja fel a figyelmet. Ha hihetünk a Csehov kritikai kiadás jegyzetapparátusának, Jókai az 1870-es évektől széles körben ismert, népszerű író volt Oroszországban is. Bizonyítja ezt talán az a kortárs visszaemlékezésen alapuló tény is, mely szerint a huszonkét éves Csehov fogadást kötött egy lapszerkesztővel arra vonatkozóan, hogy tud olyan Jókai-imitációt írni, amelyet minden olvasó a magyar írónak tulajdonít majd. Az elbeszélés *Hiábavaló győzelem* címmel el is készült, és Csehov állítólag megnyerte a fogadást. Noha az Imre Lász-

ló tanulmányának kiindulópontjául szolgáló visszaemlékezés igazságértékét tekintve már műfajánál fogva is rendkívül problematikus, és a Csehov-szöveg megírásának okaival kapcsolatosan is csak igen hipotetikus válaszok adhatók, a tanulmány fölhívja a figyelmet az alig ismert oroszországi Jókai-recepció további vizsgálatának lehetőségére.

Mint ahogy Jókai német nyelvű környezetben való fogadtatásának feltárása is elvégzendő feladat még. Ujvári Hedvig az újabb Jókai-értelmezések médiatörténeti vonulatához kapcsolódva villantja fel a Jókai-művek fordításainak és a művek bírálatainak a korabeli német nyelvű sajtóban való jelenlétét a *Pester Lloyd*, az *Ungarischer Lloyd*, a *Neuer Freier Lloyd* és a *Neues Pester Journal* anyagának bemutatásával (*Reklám, hír és szórakoztatás mentén. A Jókai-recepció a pesti német nyelvű sajtóban 1867 után*). Míg 1868-tól a Jókai-regények fordítása folyamatosan jelen volt a *Pester Lloyd* hasábjain, az *Ungarischer Lloyd* főként műbírálókat közölt Jókai írásairól. A kritikák közül a legtöbbet Dux Adolf írta. Ujvári részletesen ismerteti a recenziókat, csak sajnálni tudom, hogy alapos összefoglalása kevésbé problematizáló jellegű, a német nyelvű fogadtatást nem a magyar nyelvű korabeli kritikákkal összefüggésben vizsgálja, és a sokat ígérő tanulmány cím és írása gondolatmenete között sem teszi világossá az összefüggéseket.

Annak ellenére, hogy a Jókai-életmű folklórszempontról releváns szegmensein belül a néprajzi szemlék a hangsúlyt mindeközéig egyértelműen az anekdota felé tették, még így is bőven maradtak megválaszolatlan kérdések e műfajjal kapcsolatosan. Landgraf Ildikó tanulmányában (*Jókai anekdotái*) az anekdota műfaji értelmezésének részletes ismertetése után a műfaj és Jókai kapcsolatának irodalomszociológiailag is izgalmas aspektusait tárgyalja. Mint kiderül ugyanis, Jókai sajtófelhívások nyomán szervezte meg az anekdoták gyűjtését az általa szerkesztett lapok, főként az *Üstökös* számára, és ez olvasóközönséggel így módon való kapcsolattartás az író széles körben való népszerűsége alakulásának folyamatában is jelentős szerepet játszott. Jókai és az anekdotairodalom, Jókai és a folklór kapcsolata azonban mediális szempontból is roppant izgalmassá válik, hiszen Landgraf olyan kérdések továbbgondolására ösztönöz tanulmánya végén, amelyek a folklór és az irodalom közötti választóvonal meghúzásának problémáját, a populáris irodalom közvetítő csatornáinak (kalendáriumoknak, élclapoknak) a folklórirodalomra való hatását, illetve a szóbeliség-írásbeliség oppozíciójának nagyon összetett jelenségeit érintik.

Az anekdota műfajával ellentétben a Jókai által publikált népmeséknek egyáltalán nincs folklorisztikai szakirodalma, pedig, tudjuk meg Domokos Mariann tanulmányából (*Jókai Mór népmeséinek helye a magyar mesekutatás történetében*), Jókai népmeséi kitüntetett figyelmet érdemelnek. A magyar népmese-publikáció történetében ugyanis Jókai Mór az elsők között tett nyomtatásban közzé magyar nyelven magyar népmeséket. Jókai meseközlési intenciója elválaszthatatlan ugyan a Kisfaludy Társaság intézményes mesegyűjtő programjától, publikált kötete azonban mégis önálló gyűjteménynek tekinthető. A mesekutatás számára való jelentőségét Domokos Mariann elsősorban a korabeli meseközlési gyakorlat szempontjából hangsúlyozza tanulmányában. A 19. század közepén ugyanis, amikor Jókai is kiadta kötetét, rendszerint csak elszórtan jelentek meg meseközlések, Erdélyi János után pedig Jókai publikált elsőként gyűjteményes kötetben népmeséket.

A *Jókai-kontextusok* további három tanulmánya közül Bényei Péter a Jókai esetében sokszor emlegetett és kifogásolt lélektaniség szempontjából is újraolvasást javasol (*Egy [majdnem] hiányzó paradigma a Jókai-értésben. A Jókai-szövegek lélektanáról – a recepció kontextusában*). A szakirodalom a Jókai-szövegek pszichológiai teljesítményével kapcsolatosan a regények lélektani defektusait hangsúlyozza, Jókainak a téma iránti érzéketlenségét. Bényei olyan poétikai eljárások (a narrátori szölam lélektani megfigyelései, a cselekmény, a kompozíció szerepe a lélektaniségben, a jellemek és a szereplői viszonyrendszereken keresztül megnyilvánuló lélektani folyamatok) alaposabb elemzését javasolja, amelyek révén a Jókai-szövegek lélektani reprezentációja is új megvilágításba kerülhet. Praznovszky Mihály arra, a Jókai által 1859-ben írt versre hívja fel a figyelmet, amely Liszt Ferenc *A cigányokról és a cigányzenéről* című könyve kapcsán kialakult vitához kapcsolódott (*A zongorakirály és az írőfejedelem csatája. Liszt és Jókai egyoldalú vitája*). Sajnálatos, hogy a tanulmány szövegén inkább a kötetlenebb szóbeli előadás stílusjegyei érződnek, mintsem a tudományos diskurzus írásos fogalmazásmódja. A kötet egyéb tanulmányainak kontextusában inadekvátnak érzem, arról már nem is beszélve, hogy Móricka emlegetése végképp elmaradhatott volna. Hudi József tanulmánya pedig (*Kacz József visszaemlékezései és Jókai Mór*) inkább arról győzi meg az olvasót, hogy a Pápai Református Kollégium egykori diákjának, a komáromi származású Kacz Józsefnek valójában, a tanulmány cím keltette elvárásokkal ellentétben, semmilyen érdembeli kapcsolata nem volt Jókai Mórral.

A *Jókai-exegézisek* című tanulmánycsoport elemzései főként két értelmezési szempont köré épülnek. A tanulmányok különböző Jókai-szövegek interpretációján keresztül egyrészt Jókai és a populáris irodalom kapcsolatát vizsgálják, másrészt pedig a Jókai-szövegek és a nemzeti identitás összefüggéseinek újraértelmezését állítják fókuszba. Egyetlen kivételként Eisemann György tanulmányát (*Arc és álarc – identitás és kaland*) említeném, Eisemann írása ugyanis prózapoétikai szempontokat érvényesítve, Bahtyin és Ricoeur nyomán a narratíva és az identitás összefüggéseit, a történetet és a szereplőt tehát olyan kölcsönös megalkotottságban értelmezi, amely a romantikus és a modern poézis működési mechanizmusainak feltárásához vezet. A tanulmány központi kérdésére (hogyan is működik a romantikus próza) Eisemann a maszk motívumának és a romantika egyik kedvenc témájának, a kettős életnek a részletes elemzésével ad választ. A romantikus poézis jellemzőjeként így a jelentés rögzíthetlenségének tulajdonságát emeli ki, azt a folyamatot tehát, amely során az írás és a maszk egymás szimbólumaiként a kultúra démoni és felforgató erőinek reprezentálóivá válnak, miközben az identitás szükségyszerű velejáróiként is megmutatkoznak.

A Jókai és a populáris kultúra kapcsolatát tárgyaló tanulmányok közül Török Lajos a *Szegény gazdagok* krimiként való olvasatát javasolja (*Jókai, a krimi és az olvasó. A Szegény gazdagok rejtélyei*). A krimi műfajának azon kétféle értelmezése közül, hogy a fikció világában rejlő referenciális nyomok, vagy a szöveg nyelvi dimenzióiban rejtőző nyomok vezetnek-e a megoldáshoz, az utóbbit választja. Elemzése meggyőzően mutat rá a regény szövegének azokra a textuális manőverekre, amelyek jócskán elbizonytalaníthatják az olvasót a Fatia Negra kilétére vonatkozó kérdés megválaszolásában. Hiszen, míg látszatra mindezidáig egyértel-

műnek tűnt a válasz, Török arra hívja fel a figyelmet, hogy textuálisan valójában sehol nem kerül sor Fatia Negra és Hátszegi Lénárd azonosságának kimondására, sőt, a regény szövege inkább arra készítheti az olvasót, hogy több lehetőséggel számoljon.

Keszeg Anna és Szajbély Mihály tanulmányai a populáris kultúra médiumainak a kulturális imaginárius, tehát esetünkben a szépirodalom alakításában játszott szerepére, a Jókai-regények valóságreferenciáinak kérdésére összpontosítanak. Jókai enciklopédikus tájékozottsága, olvasottsága még mindig nagy kihívások elé állítja a kutatókat. Műveinek valóságvonatkozásaival, forrásaival, a kulturális termékek széles skálájával való érintkezéséről sok esetben csak feltételezéseink vannak. Jókai Torockó-képének alakulásában szerepet játszó tényezők bemutatása során Keszeg a korabeli utazás- és fajelméleti irodalom, valamint a populáris kultúra médiumainak hatását mutatja ki (*A Torockó-reprezentáció forrásai Jókai Mór Egy az Isten című művében*). Az *Egy az Isten* Torockó-képe olyan tehát, mint amilyennek az említett médiumokból maga Jókai is megtanulta, hogy lennie kell. Szajbély a *Magnéta* elemzésekor (*Magnéta. Mit vonz magához a Jókai-mágnes?*) már kevesebb sikerrel jár az azonos nevű bűvész mutatványairól szóló kisregény valóságvonatkozásainak azonosításában. A kérdésre ugyanis, hogy honnan is tudott Jókai Magnétáról, csak hipotetikus válaszok adhatók, hiszen a bűvész alakja számos egyéb korabeli szöveggel és produkcióval is kapcsolatba hozható. A tanulmány azonban az újabb modernizmus kutatások felismerésére, a magas művészet és a populáris kultúra szoros összefüggésének, elválaszthatatlanságának a vizsgálatára hívja fel a figyelmet, arra tehát, hogy a populáris kultúra és irodalom tudományos vizsgálata éppenséggel az elit kultúrával kapcsolatos kérdések tisztázásában játszhat meghatározó szerepet.

Vaderna Gábor tanulmánya (*Párhuzamos történetek. Egy magyar nábob*) épp az imént bemutatott folyamat inverzét illusztrálja. Itt ugyanis nemcsak az a kérdés, hogy a fikatív szövegek a valóságot miképp és milyen médiumok hatására gondolkodják el, hanem az is, hogy a fikatív elgondolások hogyan íródnak vissza a valóságot reprezentálni hivatott szövegekbe. Vagyis a Jókai-szövegek adatainak a valóság adataival való összevetése azt is láthatóvá teszi, hogy a Jókai által létrehozott valóságillúzió miként íródik bele abba a diskurzusba, amely a Jókai leírása nyomán népszerűvé váló témákban jelenik meg a 19. századi sajtóban. Valóság és fikció ilyen szempontú összefüggésének a vizsgálata pedig a korábban példázatosként értelmezett történelmi regények esetében láthatóvá teszi a példázathoz kapcsolódó narrátori kételyeket is, a történelmi példázat mellett a történelmi példázat kritikáját is.

Hasonló történelemkritikát vél felfedezni Hermann Zoltán is Jókai három különböző regényének elemzése során. A nemzeti liberális, reformeszmék regényének tekinthető *Kárpáthy Zoltán* tizedik, az 1838-as pesti árvíz eseményeit bemutató fejezete így válik Hermann értelmezésében a természeti katasztrófa által láthatóvá tett rögzített és téveszmés „haladás” természetének példázatává, avagy Jókai reformeszmékkel kapcsolatos kételyeinek szubtilis megfogalmazásává (*Az 1838-as pesti árvíz és a Kárpáthy Zoltán tizedik fejezete*). A reformokkal és az identitással kapcsolatos narrátori ironia ugyanakkor nemcsak a nemzeti, hanem a felekeze-

ti önazonosság tekintetében is tetten érhető Jókai több regényében (*A kálvinista Jókai*. Az elátkozott család és A barátfalvi lévita.) S a nemzeti identitás és az irónia viszonyáról, Jókai történelemszemléletéről az életmű olyan utópikus darabja is sokat elárulhat, amelynek cselekménye formálisan ugyan a jövőben játszódik, a mű azonban ténylegesen Jókai jelenéről szól, legalábbis Szilágyi Márton értelmezésében (*Amikor betelik az idő... Jókai Mór: A jövő század regénye*).

A *Jókai & Jókai* kötet tanulmányai tehát a szépirodalom és a 19. század média-világának, a magas és a populáris regiszterek összefüggésének metszéspontjában vélik megragadhatónak az új Jókai-értelmezések lehetőségeit. Jókai életműve, teljesítménye önmagában is lenyűgöző, a korabeli sajtóirodalommal való érintkezése tekintetében pedig egyelőre átláthatatlannak tűnik. A tanulmánykötet írásai, a Jókai-kutatás recens eredményeihez is kapcsolódva, felvázolják ugyan az irányvonalakat, tennivaló azonban Jókai életművének megértésében még rengeteg akad. (*Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan*)

TÖRÖK ZSUZSA

Főszerkesztő és felelős kiadó: ACZÉL GÉZA

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Tipográfia: Kass János

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége. Nyomás: PIREHAB Nonprofit Kft. Nyomdaüzeme, Debrecen

Felelős vezető: Becker György vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. Telefon és fax: (52) 412-626 — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál (Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900). További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 7200 Ft, félévi 3600 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.